

Тема 09

ЕЗИКОВА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ

Анотация

Тази тема разглежда различни форми и обяснения на неопределеността на естествените езици.

Неопределеното е неотнесено.

Езиковата неопределеност е неотнесеност към определен език, неизвестността на езика, неяснотата на израза, нееднозначната преводимост на изразите от език към език.

В лекцията се групират различни проблеми в три рубрики:

Езикова неопределеност:

- неопределеност на референцията; - гъбковаст на говоренето; - неопределеност на ‘универсалната граматика’; - неопределеност на синтаксиса.

Неопределеност на превода:

Реконструира се тезата и обяснението на Уилърд Куайн за „неопределеност на превода“. Дефинират се понятията: линеен превод, нелинеен превод, преводна трансдукция. Обсъжда се изкривяването на информацията в превода и непостигимостта на дистантни смисли като форми на местен живот.

Неопределеност на реалното спрямо виртуалното:

Реалното по принцип е неопределено като категориалност на сетивно ниво, преди езика. Символите и квалиите са несравними. Обсъжда се темата за „показването и казването“ при Витгенщайн.

План

Езикова неопределеност

Неопределеност на превода

Неопределеност на реалното спрямо виртуалното

Лекция 9. ЕЗИКОВА НЕОПРЕДЕЛНОСТ

„Ако правилното бе наистина правилно, то щеше да се различава така ясно от неправилното, че не би имало нужда от спор. Ако 'така' бе наистина 'така', то би се различавало така ясно от 'не-така', че не би имало нужда от спор. Забрави годините; забрави границите. Скочи в безграничното и го направи свой дом“!

Джуан-дзъ, 2.

Езикова неопределеност

Референцията е неопределена.

Виртуалността на референта е невидимо слята на ниво възприятие с реалността на феномена. Когато казваме 'дърво', ние не просто се отнасяме към нещо външно и чисто от думи. Ние полагаме едно категориално съотнасяне на дърво с други видове растения и обекти, като 'храст', 'камък', земя и т. н. Вън от това намесване на езика в света, няма как да се говори изобщо. Тази 'корупция' на референта създава онова, което Куайн нарича 'онтологическа относителност', 'непознаваемост на референта', и 'невъзможност на радикалния превод'. Защото естественият език се смесва с перцепциите на индивидите от езиковата общност.

Референцията е задължителна за смисленото говорене. Без референт – форма в света – думата е празна. И все пак референцията е неопределена (Куайн). 'Дъщеря' в кой свят извън думите има референт? А 'справедливост'? Разбира се, тези думи също имат сетивни референти, но са по-сложни. 'Дъщеря' е родно дете, родено от майка си и оплодено от баща си. Със 'справедливост' е по-сложно, защото справедливост в света няма. Ако 'справедливост' се отнася към действия като: водачът разделя храната на членовете на семейството според труда им, се вижда, че думата си е съвсем нормална. 'Дърво' е дума за една пространствена форма в природата, категоризирана в мисленето заедно с 'трева' и 'храст'. Тази дума наистина има значение само с отнасяне към перцептивна форма.

Референцията още на първичното ниво: 'дума–феномен' не е определена така, както си представяме. Уилърд Куайн е посветил на този проблем големи изследвания. Аз добавям, че въпросната неопределеност е *неопределимост на отнасянето между различни планове на реалността, различни редове – 'реално' и 'виртуално'*. Самата дума участва някак в референта и това е 'нечистота'. В мисловен план думата е заедно с представата. Какво остава тогава за думите от по-високи нива на езика?

Не е възможно да предадем езиково самата референция, както не можем да предадем езиково виждането или чуването. Бариерата, която е непреодолима, е формата на света, на човешкия живял свят. В него нещата са така, както са, но неизвестно защо. По същия начин е неизвестно защо има отделно виждане, чуване, мирис, допир, вкус. Нито можем да обясним защо са пет, нито защо са именно тези сетивата. Още по-малко можем да разберем различни от тези сетива.

'Неопределеността на референта' е плод на поставянето на 'език–свят' като два реда структури от елементите 'знак–обект'. Тя е проблем на лингвистичното описание, а не на живото общуване. В живото общуване няма език срещу свят, а включване на общуването в живота на общуващите като жив момент. Тук референтът е определен и в онова, което се нарича 'контекст'. 'Контекстът' – това е *ситуация*, живо състояние, жив процес. Това е разпознато от Витгенщайн във *Философски изследвания* като 'форма на живот', 'езикова игра'.

Езикова неопределеност – дефиниция

Дефиниция. *Виртуална (знакова) относителност*: определеност на знаци спрямо други знаци.

Доколкото определянето е отнасяне, различни отнасяния дават различни определения. Неотнасянето е неопределеност. Безотносителното е неопределено.

„*Неопределеност*. Няма определеност сама по себе си. Даже елементарните квалити: болка–удоволствие, топло–студено, синьо–зелено, се разпознават взаимно. Формите са неопределени като неща и събития преди езика“ (*Философия на относителността*, § 62).

Ето как работят тези формулировки:

Дефиниция. *Езикова неопределеност*: неопределеността на езиковата форма: дума, изказ, реч, текст. Всичко казано и написано е в някаква степен неопределено. Значението е плаващо и смисълът е течащ. Значение (смисъл) се определят само относително: в акт, в речево поведение, в комуникация, в дейност.

Блестяща демонстрация на езиковата неопределеност дава Джуандзъ: „Думите не са просто вятър. Думите имат какво да кажат. Но ако това, което имат да кажат, не е установено като неизменно, тогава казват ли в действителност нещо? Или те нищо не казват? Хората предполагат, че думите се различават от писукането на малките птички, но има ли това някакво значение, или не? На какво се основава Дао, на това че ние имаме лъжа и истина? На какво се опират думите, на това, че имаме правилно и грешно?“ (*Джуан дзъ*, 2)

Гъвкавост на езика

Езиковата неопределеност в позитивна перспектива е езикова вариантност, гъвкавост, пластика и жива смисленост. Ако казаното беше фиксирано, то нямаше да е моментно, местно и жизнено.

’Езикът’ е неопределен спрямо ’света’. Една уникална реч е неопределена извън ситуация, която ѝ дава смисъл. Взети като чист език, речта или текстът са неопределени ’в себе си’ и ’спрямо света’. Именно тази неопределеност позволява на езиковите феномени да имат смисъл в конкретни живи ситуации, защото неопределеността прави възможна уникалната определеност на смисъла. При това смисълът не е детерминиран, нито фиксиран. Той ’дрейфува’ в процеса на промяна на ситуацията и варира от човек на човек.

Езиковото поведение - неопределеност

Потокът на мислене, говорене, общуване, правене, е непредвидим и неопределим, но тече като жизнен поток ’по линията на най-малкото действие’ или ’най-малкото съпротивление’.

Решение, искане, желание, инерция, съгласие, увличане, принуда – всички тези форми на мотивиране се смесват и в крайна сметка се получава крива на дрейф, блуждаене, рутинни ритми или свободно прокарано поведение.

В този поток ние разпознаваме форми и ритми като проблем–решение, като цел–средство–действие–постигане; като задача–изпълнение, като работа–ангажимент, като проба–грешка, като бариера–пробив; като мислене–говорене–писане–четене–общуване–действие; като учене–изследване, като пробив към другото и чуждото, като превод, опознаване, разпознаване, пътуване, преселване...

Във всичко това ритъм и форма ’са потопени в’ безредие.

Неопределеност на ’думата’

Графемата ’молекула’ е подредба на мастилени капки по определен начин в определена форма. Но тя е дума в езика на физиката. Дали това е една и съща форма? Без съмнение видимо да. Разликата не е във видимата форма, а в смисъла. Можем да кажем, че смисълът е ментална форма, мисъл. Значението е релативно – то е отношение, диспозиция, елемент от езикова мрежа, момент от местно (в случая физическо) описание.

В различни контексти думата ’молекула’ се определя различно. Едно е нейното значение в логиката (’езикова молекула’, пропозиция), друго във физиката. Едно е значението ѝ в класическата атомна физика, съвсем друго в квантовата механика.

Думата върви с други думи и само в тази верига, преживяна като представа, възприятие, мисъл, тя е реално разбрана. Думата е реална в реч или текст – синтези в жизнени процеси.

Езикът въвежда ред в хаос.

Има нещо универсално в подреждането на думите. Всяка форма на изказ съдържа елементарни компоненти, които не могат да са произволно различни в различните езици. Това трябва да е така, защото всички хора говорят и всички хора живеят в един свят. Всички езици се говорят според правила, а това значи, че всички имат граматика. Това е така, защото езикът е *организиран*, за да предава коректно значения и смисли. Но те се оформят по формата на човешкия живот, а той е един и същ, доколкото касае хора. В този смисъл има 'глобална граматика'.

Минималната единица смислен език е изказването, отнасящо едно определение към друго и със самото това определящо. Две думи, казани заедно със смисъл, винаги могат да се разпознаят като жив акт на определяне: „Вали (дъжд)“. Едното от двете определения-думи е определяно, а другото – определящо и това е реверсивно. Всяка следваща правилно прибавена дума, ако запазва смислеността на фразата, увеличава определеността: „Вали дъжд от вчера“. Формата 'субект–предикатив' трябва да е смислов корен на една универсална граматика. Другата универсална единица смисъл се носи от тройката S–V–O („Аз вземам чадър“). И това се твърди в лингвистиката относно универсалните корени на граматиката.

Неопределеност на 'универсалната граматика'

Приетата за универсална форма на езика 'субект–предикатив' е проста конвенция. Защото всеки смислен изказ свързва различни единици, осъществява релация, връзка. Тъй като в смисленото говорене винаги има информация, неизбежно е в елементарния изказ да има поне два елемента. И единият може условно да се нарече субект, а другия – предикатив – нещо, за което се говори, и нещо, което се казва.

Оттук трябва да се направи извод. 'Универсална граматика', даже когато се утвърждава само смислено, а не формално, не бива да се мисли като фиксирана и безотносителна езикова единица. Тя няма формула, а има само значение, *осмислено от ситуацията*, подобно на възклицанието: „Тухла!“ на майстора-строител, дадено от Витгенщайн като пример за езикова игра. Всяка смислозадаваща ситуация е жизнен процес. Веднъж смислена, единицата може да се разгърне: „Дай една тухла!“, „От вчера вали дъжд“, „Аз вземам чадър“.

'Субект–предикатив' не е езиков атом.

Във „Вали дъжд“ кое какво определя? „Дъжд вали“ казва същото, но векторът е обърнат. „Вали“ също казва нещо само с една дума. Къде е тук субектът и къде е предикативът? Следователно наистина субект–предикат не е несводима, елементарна форма.

Не е ясно и не може априори да е ясно, че във всяко изказване на всеки език има именно субект и предикатив. Не е ясно въобще дали във всеки език и всяко говорене има изречение, или това е понятие на граматиката. Не е ясно дали във всеки език има даже 'дума' като постоянна неразложима единица. Така например в китайския и японския между думите няма паузи. 'Думата' в случая не е единица в текста. *Но е ясно, че трябва да се съобщи смисъл.*

Генеративната или дълбинната граматика (Чомски и др.) е приложима много добре към множество езици, но с цената на загуба на конкретност. Такава граматика не може да ни помогне да 'пораждаме' само смислени изказвания на далечни езици като китайски, японски, африкански и индиански езици.

Не е установимо дали в мозъка на човека има закодирана някаква примитивна граматика. Оказва се, че 'предмет, свойство и отношение', както и 'обект и процес', не се намират като части на речта (съществително–прилагателно или субект–действие–обект) във всички езици.

Двучленната структура в китайския език: topic –comment

Джао Юан-жън: „Ползвайки се от общата терминология, ще наречем тези две части субект и предикат, но тяхното граматическо значение по-добре би се характеризирало като *topic* и *comment*, отколкото като деятел и действие (actor и action), което съставлява само частен случай.» (121.1) (цитирано от проф. София Катърова в дисертацията ѝ).

Катърова: „Това твърдение може да се отнесе и към древнокитайския език, ... в много случаи актуалното членение, извиквайки към живот структурните типове, се характеризира с отчетлива двучленност, очевидно, трябва да предшества граматическото.” (с.35).

„Няма нито една китайска работа, която не посочва контекста като едно от условията за осъществяване на ‘членението’.

Словоредът в китайския като определен ред на думите в изречението, отразяващ синтактичността му, структурно организиращата роля, е решаващ за определяне на синтаксиса.

Често „подлогът и сказуемото обръщат местата си.” (с. 41). Тази инверсия може да се обуславя от контекста.

Неопределеност на превода

‘Indeterminacy of Translation’ – Куайн, *Дума и обект*, 1964

Още в *Word and Object* (1964) Уилърд Куайн разработва темата за „неопределеността на превода” и я издига в принцип. Трябва обаче да отдадем заслуженото в този анализ на емпиричната антропология и лингвистика в школата на Боас.

Куайн подчертава, че „не успяваме да възприемем неопределеността (Quine 1964, 73).

Ето няколко формулировки от този труд:

„Едно следствие от разпознаването на това ограничение е, че предприемането на един превод се оказва въввлечено в една систематична неопределеност (indeterminacy) (Quine, W.(1964). *Word and Object*, p.ix)

„Непълнотата на определеността на съвкупното поведение от поведението на обикновените обекти е следователно само случай на тази по-базисна неопределеност: двата типа събития са по-малко от детерминирани, отколкото при повърхностно разглеждане.” (ibid., 22)

„Колкото са по-твърди преките връзки на едно изречение с не-вербалната симулация, разбира се, толкова по-малко това изречение може да се отклонява от един (преводен) наръчник към друг преводен наръчник. Това може да се определи като принцип на **индетерминация** (неопределеност) на превода” (ibid., 27)

„И все пак човек трябва само да разгледа природата на възможните данни и методи за преценка на неопределеността. Изреченията, преводими направо, преводими с независими свидетелства за поведенчески случаи, **са откъслечни** и силно не доопределят аналитичните хипотези, от които зависи преводът на всички следващи изречения.” (ibid., 72).

Този тезис на Куайн е посрещнат с множество коментари и възражения. В отговор той пише статията „Върху неопределеността на превода – отново” (19)

‘Indeterminacy of Translation again’ – Куайн, 1987

Всеки от нас изучава своя език чрез наблюдаване на вербалното поведение на другите хора и следейки своетособствено неуверено вербално поведение, подкрепяно или коригирано от другите. Строго казано, ние зависим от откритото поведение в наблюдаеми ситуации. Всичко върви добре, докато командите на нашия език съответстват на всички външни ориентири, където нашите действия или нашите реакции на нечий речеви действия могат да се оценят в светлината на някаква споделена ситуация, дотогава всичко върви нормално.

За да осветля ограниченията, аз предложих за обсъждане мислен експеримент с радикален превод. Нека „език-източник” – да използваме жаргонния израз – е *Джангъл*, а „език на превода” – английски. Джангъл е недостъпен чрез каквото и да било междинен език, така че

наши единствени данни се явяват туземните изрази и съпътстващи обстоятелства на наблюдение. Това е оскъден базис, но и туземецът не разполага с друг.

Нашият лингвист би съставил свой наръчник по превод с помощта на предполагаеми обяснения на такива данни, на потвържденията биха били редки. Обикновено съпътстващата, публично наблюдаема ситуация е неспособна да ни предскаже, какво ще ни каже говорещият даже в нашия собствен език, доколкото изразите в ниска степен съответстват на обстоятелствата, наблюдаеми в този момент отвън, доколкото са налице продължаващи проекции и минали преживявания.

В действителност, езикът именно така и работи за полезна комуникативна цел; прогнозируемите изказвания не носят нищо ново...

Тогава нашият лингвист ще продължи ориентировъчно идентификацията и превода на изреченията за наблюдение. Съпоставяйки ситуации, в които командата на туземеца се съгласува с компонентите, и по сходен начин в случаите на несъгласие, лингвистът може да получи правдоподобен контур от такива връзки...

Той ще попълва предполагаем речник на *Джангъл* с английски превод и предполагаем апарат от граматически конструкции.” (Quine 1987, 5–10).

В края на краищата лингвистът няма да има завършен речник и граматика на Джангъл, а двама различни лингвисти ще създадат два различни речника и граматика на един и същ език.

Куайновата неопределеност – релативизъм

Според Куайновата относителност светът е нещо неутрално непостижимо в езика. Според него са постижими само сравнителни интерпретации от различни отправни езикови системи. Светът отсъства като споделена опорна точка, вместо това имаме „наблюдаемо поведение”. **Наблюдаемото поведение обаче е естествено включено в едно споделено живеене в определена човешка общност.**

Така че след достатъчно дълъг опит, живеейки в племето и участвайки в многостранния му начин на оцеляване, един наблюдател се превръща в участник и тогава той вече владее езика. Това той прави така, както малкото дете научава своя майчин език до съвършенство.

В този нормален стадий на владееене на езика като свой естествен език неопределеността остава, но тя вече не е свързана с превода, а с житейското разбиране.

Ние нормално се разбираме, защото не изследваме въображаемия пълен смисъл на изказванията. Ние се задоволяваме с прагматичното разбиране в ситуация. Както самият Куайн отбелязва, всичко е добре, когато учим своя език.

В крайна сметка идеализациите на Куайн за относителността нито използват фактите, описани в лингвистиката преди Куайновата *Дума и обект*, нито се използват в лингвистичната теория. Това е така поради радикалния релативизъм. Емпирично нещата, които той казва за езиците са хиперболизирани. Куайн не се позовава на научни изследвания върху неопределеността на преводите и относителността на езиците. Експериментите от типа на 'гавагай' и 'Пегас' са концептуални и с това вече зависими илюстрации на мисловни експерименти

Нелинейна транслация и крос-културен опит

Крос-културното общуване е размяна на смисли между индивиди от различни културни общности (местен–чужденец). То е неразбираемо от позиция на виртуалната относителност и релативизма. Да се оцелее и експанзира в чужда култура означава да се промени човек така, че да остане самият той и все пак да се трансформира културно. А това е акт на една глобална човешка форма.

Крос-културното общуване се опосредства от лош, нелинеен превод. Тази комуникация, пресичаща граници между култури, съответства на гравитационното движение към чуждото при съпротивата на инертното запазване на своето.

Западните понятия за китайските реалности могат да са: ‘традиция’, ‘семейство’, ‘власт’, ‘авторитет’, ‘вярност’, ‘следване’, ‘респект’. Но това са проекции и те деформират оригиналните смисли.

Преводът заличава оригиналния смисъл чрез трансформацията, каквато той осъществява между наглед паралелни понятия.

Крос-културното общуване е в силна степен неопределено: хаотично, проблематично, отслабено от неразбиране. То изисква превод и взаимно обясняване на светоописанието. Съвместно живеене, в което някой е чужденец и изпитва ‘нелинейното движение’, не е ситуация на преход от един език към друг, а от една форма на живот към друга.

‘Нелинеен превод’ – интерпретация

Дефиниция: *линеен превод*. Преводът е ‘линеен’ като детерминиран от паралелна граматика, определено преводима в другата.

Дефиниция: *нелинеен превод*. Преводът е нелинеен, когато езиците са с непаралелна граматика.

Понятието ‘нелинейност’ идва от неравновесната термодинамика и определя уравнения (‘нелинейни уравнения’), които описват нелинейни, индивидуално недетерминирани, многовариантни процеси далеч от равновесие. В нелинейния превод няма детерминация на дума от дума, на граматична форма от граматична форма, няма пряк пренос на информация.

Нелинейният превод е неопределен превод между езици с различни граматика и основни понятия. Преводът е ‘нелинеен’ като недетерминирано описание на изрази от чужда лексика и граматика във формата на собствени изрази. Нелинейният превод е ‘интерпретация’. Той променя информацията, заличавайки част от оригиналния смисъл информация и внасяйки нов.

Елементите на граматиката и лексиката, които не са паралелни и не са конгруентни, се описват или *трансформират* в елементи на езика на превода без твърди правила. Разкодира се една граматика чрез друга – например китайската се трансформира в английска. Описват се неконгруентни понятия като например японското *амае*, пряко непреводимо, интерпретирано като ‘послушание, приютяване’.

Нелинейният превод е обясним чрез споделената човешка форма на живот (реална относителност). Друго обяснение на трансфери между несъизмерими езикови форми не е видимо.“

Изкривяване на информация и смисли в межкултурните преходи.

Една местна смислена информация не може да се пренесе на друго място. Един местен смисъл остава в потока на местния живот. Жизнените процеси не се пренасят.

Виртуалното изкривяване на информация се равнява на шум: съобщението се предава изкривено поради неопределен момент на несмисленост.

Реалното изкривяване е различие в смисли, разминаване, неразбиране.

Динамиката на трансфери на смисли се обяснява с локалните кривини на световото поле на различни общности. Картината е подобна на изкривяванията между големи гравитационни маси. Тук силови линии с различни форми интерферират и се получават съвсем неопределени криви.

Трансдукция при нелинейния превод

Неопределеността на превода се съдържа в развиваните тук понятия за *синтез*, *ре-синтез*, *трансформация* и *проекция*. Проективният синтез е относително определение на ‘неопределеност на превода’ (‘indeterminacy of translation’ – Куайн).

При всички тези преходи е налице недетерминираност, която *не позволява от една форма да се изведе следващата*. Особено точно за радикалния преход към нов порядък е понятието ‘трансдукция’.

Дефиниция. Трансдукция: вход от неопределена сфера към определена форма на сериален синтез. *Трансдукция* в лингвистиката и в теорията на превода: прекодиране на текста от един език на друг при условие излизане от сигнификативно прагматическото значение на изходния текст и съхраняване на денотативното значение на цялата информация. Тук това е наречено ‘нелинеен превод’.

Един превод е *ре-синтез* на изказ, синтезиран в друг език на друго място. Този синтез е *трансдукция* от едно локално светуване в друго. В превода не е запазена формата, за да се възпроизведе най-близък смисъл.

Така преводът е синтез, който се стреми да ре-синтезира не езиковата форма, а смисъла като жизнен процес.

Винаги има повече от един достатъчно добър превод. Това, което Куайн не описва и не обяснява е, че в крайна сметка реалните преводи водят до взаимно разбиране. Това се обяснява с реалната отнесеност на смислите към споделени човешки жизнени процеси.

Неопределеност на превода от мъртъв език

Преводът на египетското ‘hk’ (хека) като ‘магия’ са проекции и не могат да предадат оригиналния смисъл, който е безвъзвратно умрял с умирането на египетската цивилизация. По този въпрос е интересно изследването *Скритото знание* (Леков 2004).

Същото важи за преводите на египетската *Книга на мъртвите*. Не се получава недвусмислено ясен превод. Преведените фрази рядко звучат нормално. Те са странни. Ако бяха преведени ‘гладко’ – така, че да са естествени за нас, те биха се изкривили още повече. Не разбираме например смисъла на многократните повторения в египетските текстове. Навярно те правят заклинанията по-силни. Напълно е възможно сегашното ни четене да е лишено от важно разбиране на египетски език.

1. Възможно е да не сме намерили част от значенията на знаците.

2. Египетската реч е забравена.

3. В египетското писмо се изписват само съгласните. Гласните остават неизписани и така неопределени. За тях нищо не знаем. Не знаем дори дали се покриват и доколко с нашите гласни.

4. Неизвестност на смисъла. Дори намерените звукови значения и дори референти на думи *не значи, че сме уллучили точния им и пълен смисъл*.

5. Не е ясна мисловната нагласа на египтяните. За нас остава нелепо да се вярва, че например мумията може да се обитава от ‘ба’ (‘душата’). Но за нас е също нелепо да се допуска ‘възкресение от гробовете’ в нашата религия.

6. Не е ясно доколко изобщо египтяните наистина са вярвали в догматиката на тяхната религия. Например доколко са вярвали, че неживите мумии, изображения и имена се обитават или направо *са* живи хора, отишли си от нашия свят. Ако те вярваха в това, нямаше да оплакват така неистово умрелите си фараони и близките си. Ако те вярваха в това, нямаше да извършват масивни грехове според техния канон в *Книга на мъртвите*: лъжа, кражба, злословие, клевета, убийство. В тази книга намираме, че негативната изповед пред Маат (богинята на истината) *може и трябва да е лъжлива*. Важно е божествата да повярват в нея, а не да е вярна. Очевидно голяма част от *КМ* и другите заклинания се правят от жреци срещу заплащане и те просто продават заклинания, които опрощават.

В крайна сметка няма как да проверим хипотезите си и нашите опити за ментално вникване по силата на човешката ни форма как египтяните са чувствали своята вяра в отвъдното.

Относно земните им емоции, мисли и изкази намираме достатъчно материал и те са напълно разбираеми: възхищение от красотата, възмущение от предателството, радост от живота, удоволствия и болки. Но нашите преводи не са проверени пълно.

Ентропия на превода

Преносът на смислена реч (текст) от едно място-и-момент в друго съдържа неопределеност и може да унищожи или промени смисъла.“ (*Философия на относителността*, § 95).

Преводът в чужда концептуална среда не може да се извърши само с езикови знания. Научавайки езика, чужденецът започва да превежда по най-достъпните значения на думите. Но среща опровержения. Преводът се оказва неадекватен и се разпада. Налага се познаване на чужди понятия и търсене на адекватна проекция или интерпретация със свои. Преводът става серия от избори, решения, синтези. В хода на понятийната трансформация не е определено по какви правила една фраза се превежда с адекватната от собствения език.

Промяната от една форма към друга е без правило, иначе едната форма е точно сводима към другата или става въпрос за една форма.

Хетерогенност намираме още на равнище писменост. Китайските знаци, японските букви от двете азбуки и латиницата са различни форми, които не могат да се сведат една до друга. Хетерогенност намираме в наглед паралелни съществителни, глаголи и други единици. Хетерогенни са граматичните форми.

Всяко решение, при което едно оригинално значение се предава чрез друго, близко до него, но различно значение, е *порция ентропия*, неопределеност или промяна без правило.

Неопределеността на превода е специфичната неопределеност на едни локални значения спрямо други. Там, където значенията и съответните референти се разминават, преводът е приблизителен и това е неопределеност.

Тази неопределеност е различна от неопределеността на света, неопределеността на референта и неопределеността на значението. Тя се наслаждава върху тези неопределености.

В една верига от преводи ентропията расте.

Неопределеността нараства в превода в сравнение с оригиналния текст. Всеки следващ превод от втория към трети език увеличава неопределеността, изкривява информацията, променя значението.

Преводите приличат на серия сканирания на снимка: от оригинална, от копие от ‘първи порядък’, от копие от ‘втори порядък’. Всеки превод губи информация и създава информация.

Аналогия. Да си представим, че всеки скенер има собствена форма на ‘четене’ на образа, който сканира – на точки, на линии, на кръгове и т.н. Различните езици имат различна писмена система, различни морфологии, различни граматика. Различните езици като матрици за местни комуникации носят различни смислови единици.

Това прави преводите актове на трансформация, при която се губи неопределено количество информация и се създава нова информация, т.е. текстът се, променя, изкривява, корумпира.

Смислите не могат да се трансферират.

Смислите са локални. Като жизнени процеси или моменти от светуване те живеят с живота на местните хора.

Смислите не могат да се прехвърлят, аналогично на думите. В преводите смислите се ре-синтезират като други смисли, които максимално се доближават до оригиналните от една общочовешка позиция. Когато между далечни езици се превеждат обикновени думи за сетивни феномени като небе и земя, дърво и животно, това не създава проблем. Но когато се превеждат местни дескрипти като нирвана, *сатори*, *мокиша* или *дао*, проблемът е налице.

Преводачът заличава оригиналния смисъл в добрия превод на чужд език, за да синтезира смислен текст на своя език. В преведения текст вече няма връзка с оригиналния смисъл, защото такава връзка би създавала само ‘тромавата’, ‘неопределена’ структура, която привнася китайски (оригинални) понятия в българския превод.

Следователно добрият превод трябва да опише оригиналния смисъл на чуждото понятие, а не да го ‘превърща’, т.е. заменя с понятие от чужда култура. Но това е утопично без познаване на културния контекст от опит, защото не само възловите понятия, а и най-обикновени са с неопределимо многообразни смисли.

‘Нелинейният превод’ може да се определи като трансформативна проекция между аналогични смисли от една култура в друга, в която проекция не могат да се пренесат (транслират) смислите каквито са. В теорията на прерода се използва термина ‘трандукция’.

Смислите са локални, но все пак нещо в тях е глобално: човешката форма на живот. В крайна сметка, тази неопределеност на превода не унищожава общуването между култури, а създава взаимни проекции, в които се оглеждат все човешки общности.

Непреводими понятия

Локалните категории като ‘τεος’ (гр.), ‘tempus’ (лат.), ‘nibanna’ (пали), ‘心’hsin’ (кит. сърце, ум) не се превеждат пряко и пълно на далечни езици, а се интерпретират, описват се с думи от естествени езици. Ако те се преведат с аналогични категории, смисълът им се променя. Когато обаче те се опишат в естествени езици, смислите им се пренасят като човешки споделени жизнени процеси.

Локалните категории носят локални смисли, и ги изразяват оптимално само в собствения език.

Тези категории могат да се проумеят, колкото повече се навързват в една схема и се описват с възможно най-естествени, споделими между културите думи или символи.

Понятието ‘количество време’ е индоевропейско.

Известно е, че Исаак Нютон въвежда *абсолютно математическо време* заедно с относително време: час, ден, месец. В езика си индианците *хопи* обаче не използват числа за цикли и периоди: „...нашият език често смесва две различни ситуации, тъй като за двете има един и същ начин на изразяване. Когато говорим за ‘десет крачки напред’, ‘десет удара на звънеца’ и за някаква подобна циклична последователност, имайки предвид няколко ‘пъти’, у нас възниква такава представа, както и в случая на ‘десет дни’...”

Понятията за време губят връзка със субективното възприемане на ‘ставащото по-късно’ и се обективират в качеството на изчислими *количества*, т. е. отрязъци, състоящи се от отделни величини, в частност дължина, както дължината може да бъде реално разделена на дюйموвете. ‘Дължината’, ‘продължителността’ на времето се представя като ред еднакви величини, подобно, да кажем, на ред бутилки...

Израз като ‘десет дни’, не се употребява. За еквивалент му служи израз, посочващ процеса на броене. По такъв начин, *they stayed ten days* („те стояха десет дни“) се превърща в „те стояха до единайсети ден“, или „те тръгнаха след десетия ден“. „Ten days is greater than nine days“ („Десет дни е повече от девет дни.“) се превърща в „Десетият ден е по-късно от деветия.“... Вместо нашата лингвистически осмислена обективизация на областта на съзнание, която наричаме ‘време’, езикът *хопи* не дава никаква форма, съдържаща идеята „става по-късно“, същност на понятието за време“ (Уорф 1956, 140).

Неопределеност на реалното спрямо виртуалното

Неопределеност в ученето на език

Процесът на обучението е неопределен: непознатото става познато. В най-висока степен това се отнася за ученето на език. Ученето тласка границите навън, то е експанзия. В този процес не е ясно и не е определено докъде си стигнал.

Този процес е *аналогичен на крос-културния опит*. Ти усвояваш нова култура, чужда за теб в някаква степен или напълно чужда.

В обучението се синтезират нови вериги на разпознаване, описване и обясняване, на общуване и правене. Те стават живи процеси в резултат на множество актове на подреждане на хаоса и разпадане на безжизнени вериги. Ние правим усилия и свързваме елементите погрешно, докато ги свържем правилно в цялостни жизнени процеси: говорене на чужд език, свирене на китара, каране на ски.

Неопределеност на 'речта'

Записаната електронно реч, показана като сума от графики на звуци не се различава от неречевите звуци и от шума. Това показва, че 'реч' е интерпретация, а не 'обективно явление', нито 'феномен'.

Непознатият далечен език се чува като членоразделен звуков поток. Речта се чува като смислена реч само когато знаем езика. Речта, вън от осмислянето си, звучи не по различно от шума. По същия начин човешката реч трябва да се чува от животните като еднообразен шум, произвеждан от хората.

Общуване с животни

Ако изключим разбирането, всяка реч се чува нечленоразделно. Сега как да реагираме на твърдението: „Животните нямат език. Те издават нечленоразделни звуци“.

Общуването с животни е факт. То протича на ниво емоция, чувство, елементарни сигнали и команди. Ако се освободим от понятията си за животното и за нещата, които искаме да споделим, можем да вникнем в менталността на друга форма на живот чрез нашия ум по силата на споделени жизнени процеси: гледане, чуване, обоняване, допир; страх, радост, болка, заплаха, симпатия. Можем да се поставим на мястото на други същества като ситуация, поведение, настроение, емоция.

Безсмисленост на изкази

Изказите се обезсмислят в безкрайния ред интерпретации.

Всяка следваща интерпретация прибавя нова тъкан към някой текст и това няма край. Непременно ще се стигне до текст, в който няма и следа от смисъла на първия текст. Това надуване без правила и граници е словесна корупция.

Смесване на виртуално и реално

Всяко виртуално се преживява реално. Ние си представяме абстракции като изкривено пространство, пси-функция, Big bang. Ние играем на компютърни игри и пишем програми. Всичко това реално се мисли и понякога възприема в илюстрации или на дисплей. Това е модус на реалност.

Компютърните симулации по същия начин като книгите, но в по-висока степен, представят виртуалното като реално. Това може да се обобщи за всяка употреба на знаци.

Тогава не е определено дали езиците са реални или виртуални.

И все пак виртуалното не е реално. То не е квалия, феномен, изпитване. Когато гледаме сателитни снимки на дадена местност на дисплея и увеличаваме образа, с това ние не летим над местността. Когато си избираме ник, аватар, описание в някакъв интернет-форум, ние не се раждаме. Когато се включваме в символните форми на нашата общност: език, обичай, право, ред, обучение, управление, ние не правим свят. Виртуалните актове са знаци на реални жизнени процеси. Приемането им за независимо реални е заблуда и може да е *въпрос на опасност за живота*.

Езикът подтиска чистата перцепция.

Говоренето, замествайки сетивното възприятие, го изтласква. Улеснението от езика се заплаща. Езикът не пренася преживяването, изпитването на света. Думите и изреченията

свеждат възприятието и живеенето със света до говорене, което обаче няма смисъл без възприемането.

Така красотата се унищожава в коментара за красивата гледка или красивата картина. Художествената критика замества възприемането на картината или мелодията с понятия и подтиква непосредственото гледане и слушане. Магията на любовта се принизява в напъните за обяснение.

Бихте ли заменили гледката на многоцветната дъга в мокрото небе в планината с един том математически формули за нейното описание?

Слабо говорене

Когато опитът не е ясен или липсва, говоренето е слабо – то се до-из-мисля или просто из-мисля. Разказът на рядко преживяване или на съновидение не го предава пълно.

Наличната информация се допълва и измества от измислена, защото ние интерполираме известни неща върху неизвестни. Тогава човек оживява въображението си и лесно може да излъже, подведе и заблуди другите, а и самия себе си.

Говоренето е поначало радикално слабо за предаване на опит по силата на разликата между виртуално и реално.

Безсъзнателното универсализиране

Местните деления като *ин-ян*, *душа-тяло*, *Аз-свят*, *самсара-нирвана*, впримчват в есенциални възгледи, които се приемат като универсални. Човек е жертва на 'езикова корупция', когато вижда в местните понятия всеобща същности. В тази нагласа търсим нещо скрито или нещо подставено в света – без никакво 'основание'. Философът, увлечен от търсене, използва копулата 'е', както и прилагателните 'еднакво' и 'различно' или глагола 'деля', без да си дава сметка за езиковата конвенция. От името на цялото човечество той установява, че има 'битие' и 'небитие', 'всеобщо' и 'единично', 'делимост' и 'атоми' на света. При това той не надниква в други, далечни езици, за да види дали в тях тези категории са налице.

Ако от 'не-това' или 'онова', които са отрицания на 'това', се произведат съществителни, се стига до 'небитие' или 'инобитие' без нищо в света пред тези думи.

Тази езикова примка, която (силно разпространена в немската класическа философия), не е екзотика. Просто езикът не е съвършен и ние влачим купища от думи, когато се опитваме да изразим нещо неопределено. При среща с непознати неща ние ги осмисляме с наличния словесен багаж и ги наричаме по аналогия с познатото. Езикът като мрежа, като маса, като локална гравитация на реалната позиция е инертен. Той може да създаде положителна обратна връзка, която разстройва нормата на употреба и пречи на фокусирането в новото със собствените му форми.

Новото нещо се обговаря обилно и това създава илюзия за познаване. Но когато се направи опит, когато успеем да *аранжираме експеримент* или да произведем действие, намираме, че става въпрос за съвсем други неща. Така е станало с Хайзенберг, Бор и Шрьодингер, когато са се опитали да определят 'траекторията на електрона'.

Логическото умозаклучение от непроверени в опита 'всеобща истини', е логическа примка и по правило води до грешки и заблуди. Няма как да си измислим истините за света без самият свят.

Спекулацията е такава примка на езика и съответно на мисълта. От измислени същности и произлезли от тях измислени всеобща 'истини' се извличат заключения, които съдят и преценяват науката, културата, човека, живота. Извличат се практически 'уроци' как да живеем и умираме.

Вместо на опита си ние не можем да се позовем на философски афоризми, когато се изисква да разберем нова и важна ситуация. Ако се взрем в биографиите на авторите на тези афоризми, ще видим, че те на практика не са ги използвали.

Неизказано

Неизказано е всичко, което е и става без език: виждането, чуване, мирисане, вкусане, докосване. Неизказани са болките и удоволствията, емоциите и често чувствата. Неизказани са понякога възприятията и често сънищата. Неизказани са раждането, пределното щастие, пределната болка и смъртта.

Не се изказват и не се осъзнават коренни нагласи, споделени безвъпросно. Това са общностни ментални състояния, отношения, оценки.

Когато четем, имаме само изказа без света. Четивото ни съобщава нещо за света и ние можем да го схванем, проумеем, разберем, да го приемем съобразно собствения си опит в света; можем да не го схванем и приемем, ако нямаме този опит. Но 'моят опит' няма как да се види от другите, изказан в текст. Те ще проумеят четения текст в техен опит.

Темата за **мълчанието пред въпросите за света** е основна за будизма. Сутрите от Палийския канон съдържат ключови беседи за неизказуемостта на света в двойки понятия и логически алтернативи. Сутрите на Махаяна са пълни с пара-докси, особено когато става дума за 'безусловното'. Буда-природата е отвъд битие и небитие, битие-небитие, нито-битие-нито-небитие.

Тези определения се оказват външни, направени от позиция на непросветлено съзнание, подобно на западните определения на Бога като не-ограничен, вечен, съвършен, всемогъщ. Само че на Запад не се държи сметка за това и се изпада в догматизъм, смесващ неволно отрицанията на светови характеристики с характеристики на едно абсолютно същество.

Неяснота

Чуждата реч и текст са неясни. Това значи незнаене на езика, неконгруентност на чуждия език спрямо нашия и неопределеност на самата реч или текст. Неяснотата може да е наш недостатък при четенето или авторов недостатък в писането.

Неяснотата в контекста на това изследване, се корени в различните големи местни понятия като санскритското 'нирвана' спрямо 'свобода', китайското 'дао' спрямо 'битие' или японското 'амае' спрямо 'послушание'. Преводите на тези понятия са неизбежно неточни и носят неадекватност, която може да се компенсира частично с разширяване на контекста и описание на значението.

Относителна независимост на изказа от реалността

Изказването е 'свободно от реалност'. Това означава, че то, дори смислено, може да е заблуда или лъжа. Но всяка заблуда или лъжа, за да заблуждава или лъже, трябва да е смислена, да носи формата на самия свят и да се отнася до реални феномени. Дали нещо е лъжа или заблуда, може да се разбере чрез проверка, изпитание, извън езика, в жизнен процес.

Има изкази, които са така неопределено реферирани, че не е ясно дали имат референт в света. Разбира се, лъжата носи формата на истина, иначе ще е логически абсурд или безсмислица.

В този смисъл всеки изказ е проблематичен – той задава въпрос относно своята смисленост и истина. Но щом всеки изказ е проблематичен, то каква е природата на неговата реалност?

Неопределеност на реалното

Реалното в известен смисъл не е определимо извън виртуалното, доколкото във възприятието ние знаем кое какво е едва чрез понятие или знак. Ако съм на друга планета и не знам какво виждам, аз нямам определеност във от сетивната форма.

Дори да видя вещество с жълт цвят и характерен мирис, аз няма да знам, че това е *сяра*, ако не съм разбрал, ако не познавам съответната част от химията – практическа или научна. 'Сяра', Sf, не е нещо реално само по себе си, а понятие. Виртуалното може да спести или да източи енергия, но това става само в реален процес: – възприемане, говорене, писане, правене.

Виртуалното като определеност на мисъл или знак не може да съществува във от реалното, и все пак не е еднакво с него. Значението, което прави думата *дума*, не е в *изписаната дума*.

Реалното пък е самата перцептивна форма, онова, което виждаме, чуваме, докосваме. Реалното носи и обменя енергия и за него не е характерна информацията. Реалното съвсем не винаги и не необходимо е заредено виртуално. То е 'неизговоримо' – болката в зъба ми е съобщима в изречението: „Боли ме зъб“, но само на онези, които са изпитвали нещо подобно.

‘Изказване–показване’ – Витгенщайн

Тази двойка понятия на Витгенщайн от *Логико-философски трактат* има съвсем специален смисъл във връзка със специалната и общата относителност. Тук се определят граници на езика – онова, което се *показва*, остава отвъд него. Ето важните места в *Трактата*, където се говори за 'показването'.

„2.15. Фактът, че елементите на образа се съотнасят един с друг по определен начин, представя това, че нещата се съотнасят помежду си така.

Тази свързаност на елементите на образа се нарича негова структура, а нейната възможност – негова форма на изобразяване“ (Витгенщайн 1988).

Изобразяването има своя форма, която не е формата на връзка между обектите.

„4.022. Пропозицията *показва* своя смисъл.

Пропозицията *показва* как са нещата, *ако* тя е вярна. И тя *казва*, че нещата са така“.

Тук казване и показване са определени: изказването изказва как са нещата и показва как са те. Сякаш формата показва, а съдържанието казва, но ако е така, тогава защо 'ако тя е вярна'? Защото формата може да е показана, без пропозицията да е вярна.

„4.025 Преводът на един език на друг не се извършва, като всяка *пропозиция* на единия се превежда в *пропозиция* на другия език; превеждат се само съставните части на пропозициите“ (цит. пр.).

Тук се прави разлика между пропозицията и нейните части. Онова, което се превежда, явно е смисъл (значение). И то не е в самата пропозиция, а в частите ѝ – вероятно думите, изказващи обектите. Но именно фактите са смислено изказаното. Нещо убягва в опита да се изясни.

„4.031 Вместо: тази пропозиция има този и този смисъл, може направо да се каже: тази пропозиция представя това и това положение на нещата (цит. пр.).

Тук смисълът съвсем ясно е определен като 'положение на нищата' ('факт')

„4.032 Основната ми мисъл е, че 'логическите константи' не заместват. Че логиката на фактите не позволява да бъде представяна“ (цит. пр.).

Заместват знаците и следователно тук се твърди, че логическите константи ('и', 'или', 'ако–то' – С. Г.) не са знаци. 'Логиката на фактите' не може да се представя и именно тя се показва. Ако константите не са знаци, те не са част от езика и не се превеждат, а са налице във всеки език, без да са части от него. Тъй като те са логическата форма, непредставимото е логическата форма. Тя пряко се проектира в пропозициите.

„4.121. Пропозициите не могат да представят логическата форма; тя се отразява в тях.

Това, което се отразява в езика, не може да бъде представено от него.

За да можем да представим логическата форма, ние би трябвало да можем да поставим себе си заедно с пропозициите извън логиката, а това значи – извън света.

Пропозицията *показва* логическата форма на действителността.

Разкрива я“ (цит. пр.).

Тук се оказва, че горният коментар е във вярна посока. Авторът на *Трактата* разграничава от една страна 'изказване' и 'представяне' и от друга 'показване' и 'отразяване'.

„4.1212 Това, което *може* да бъде показано, не *може* да бъде казано“. (цит. пр.) Нека проверим това вътрешно – в друг фрагмент от *Трактата*.

„4.461 Пропозицията *показва* това, което казва; тавтологията и противоречието показват, че не казват нищо...

Тавтологията и противоречието нямат смисъл“.

Ако пропозицията показва това, което казва, как показваното не може да бъде казано? Явно противоречие – нечист израз. Но като противоречие то ’няма смисъл’. Показваното е не казаното от пропозициите, а формата – константите, чиято граница са тавтологията и противоречието.

„6.36 Ако има закон за причинността, то той би могъл да гласи: „Има естествени закони“.

Но това, разбира се, не може да бъде казано: то се показва“.

Тук нещата стават по-ясни. „Има естествени закони“ е тавтология и показва, че в света има причинност – форма на следване на събития. Като тавтология то няма смисъл.

6.522 Разбира се, има нещо неизказано. То се показва; това е мистическото“.

Светът няма логическа форма преди езика.

„Днес от 15 часа в София ще вали“. Подредбата на тези думи според *Трактата* изобразява положение на нещата. Тук има обекти: София, вали, днес, и отношения между тях. Те трябва да са налице в света и в изречението. Но аз не намирам в света преди езика нито ’София’, нито ’днес’, нито ’15 часа’, а намирам само валеж в определен интервал преди залеза. Това, което изречението ми показва, по *Трактата*, е ’логическа форма’. Тази, която не се изказва освен като тавтология. Примерно: формата: дъжд(сняг)–вали–в–София. Но ако кажем: ’валеж–София–11.06., 3.00’, остава ли тази форма? Можем да обърнем: ’3:00 София–валеж’. Няма логическа форма, която да остава.

Витгенщайн не се връща към неизказаното по-нататък, както и към цялата тази изобразителна теория на езика – той я отхвърля в по-нататъшните си изследвания. Но в нея има нещо много важно за изследването на езиковата относителност. Какво е то?

Важното не е в изобразителната теория, а във въпроса за показването като извънезиков феномен и в прозрението, че в самия език, в неговата форма, е налично ’неизказаното’ като *форма на свят*. Това прозрение остава според мен вярно отвъд метафизиката на логическия и обектния атомизъм в *Трактата* и отвъд теорията на езика, развивана в *Трактата*. ’Логическа форма’, която да е една и съща в различни езици, не откриваме и това опровергава метафизиката или теорията на неизказаната и показвана логическа форма на света. Ако отстраним заедно с късния Витгенщайн ’логическата форма’ на света, показана в логическите тавтологии и в логическите константи на всяка пропозиция, какво остава от прозрението?

Това, че има неизказуемо. Но то именно ’се изказва’.

‘Да изкажа света’ е метафора.

Самата дума ’неизказуемо’ е напълно неадекватна, ако я вземем без отношение към изказуемостта. Самото *изказване* на нещо извън езика е *парадокс* – *изказва се тъкмо нещо неизказано*: цвят, звук, допир, емоция, чувство, мисъл. Това, което се изказва, *не се изказва* – то не присъства ни най-малко в езика. Сетивните референти на думите не са в думите. Говоренето за нещата не е като боравенето с нещата. Нещата се правят, преместват, променят. Но нещата, изказвайки се с реч и писане, не се докосват, правят, променят. ’Изказване на’ не е ’действие върху’ или ’действие с’. Така че самият израз: „Изказвам червения цвят“ е неадекватен. „Говоря за червения цвят“ е по-точен израз.

Реферирането, което означаваме тук със съюза ’за’, въвежда една съвсем необикновена връзка – връзка без действителност, някак нереална. Тя напомня на интенцията на съзнаването-на-нещо по Брентано. Говоренето за нещата извън езика не ги докосва и все пак ги засяга. Никъде пред нас не можем да наблюдаваме рефериране, както наблюдаваме феномен. Тази странност на езика може да доведе и води до метафизически главоблъсканици в несъстоятелни опити за отделяне на ’езика’ от ’света’, ’културата’ от ’природата’, на ’идеалното’ от ’материалното’ и оттук за разрыв между науки ’за духа и ’науки за природата’.

С ясно съзнание за този лабиринт от въображаеми проблеми и решения сме длъжни да кажем, че Витгенщайн все пак е прав – езикът показва постоянно, че има нещо неизказуемо.

Това е тъканта на живота, който 'живее сам себе си' и всеки опит за формулиране на това изначално самоприсъствие води до безкраен ред от заблуди. Защото това е говорене отвъд границите на смисленото говорене.

Единственият начин за справяне с този метапроблем за философията е да се осъзнае, че безотносително говорене за безотносителни реалности няма. Колкото и да обговаряме неизказуемото 'преживяване', ние не можем да стигнем до верен изказ или вярна метафизика. Говоренето е безсмислено във живееенето. Всеки израз ще бъде възможен в конкретен език и в определеност, а това значи съотнесеност с други думи, което веднага ще 'направи' безусловното условно, безотносителното отнесено.

Нека оставим *живееенето на света* (ето още една условна граматика) отвъд всяка изговорима метафизика. Това е централната мисъл на развиваната тук философия на относителността.

В езика нищо не се показва, а само се казва.

Това, което в действителност не се изказва, при това именно изказвайки се, е сенсибилията *валеж* преди думата 'валеж'. Дъждът, водата, мокротото, валежа, не се изобразяват в думата, не се показват – те се изказват. И онова, което остава непоказано в думите и остава по този начин неекспресирано, неизразено, неизказано, е тъкмо несловесното, сетивното, чистото мисловно. А то е референтното съдържание, а не формата на езика.

Има още нещо по-дълбоко, което се усеща при четене на *Трактата*, но не е логическата форма. Това е особения характер на това, което виждаме, чуваме, мислим: то цялото и в своята разчлененост е постоянно от раждането до смъртта ни. Самият факт, че разполагаме само с тези сетива и че те са така специфични, е форма на света. И тя наистина не се изказва, а само се показва. Когато говорим за 'форма на света', ние сме безнадеждно във една безусловна и в този смисъл окончателна философия, във една истинна метафизика. Защото дори самата елементарна граматика на 'форма–на–свят' вече поставя света като 'нещо, което има форма' – една предпоставка, която лишава от смисъл начинанието. Разбира се, една съзнателна философия може да говори за 'форма на света', съзнавайки, че това е само израз и не предава никаква безначална истина.

Затова можем да мислим за света като неизказуем и непознаваем в езика. Той остава съвсем неподатлив на дълбинно проникване с езиково-мисловни средства, както остава тук съвсем ясен, докато сме живи.

Какво се казва в граматиката (синтаксиса)?

Ако 'формата на света' е сетивна, а не логическа, какво се казва тогава в граматиката (синтаксиса) на изречението?

Изказването е коренно различно от показването – *първото е виртуално, а второто е реално*. Реалният червен цвят се показва, вижда се, но не се изказва, той се обозначава с думата 'червено'. Изказват се онези неща в света, в които езикът може да се намеси, и сякаш носят нещо като 'граматика': „Аз виждам червеното птиче на дървото“.

Какво е 'изказване'? Това е речеви акт, с който се предава (на други индивиди) какво се случва в моя опит, реферира се възприятие, емоция, мисъл, желание, акт. А какво е 'показване'? Ами просто показвам с пръст, сочейки птичето: „Я, какво червено птиче е кацнало на онова дърво!“ В *Трактата* 'логическият синтаксис, логическата форма', се показва. Тя се демонстрира, една и съща, всеки път, когато изкажем нещо. По същия начин се показва граматическият синтаксис. И двете обаче са относителни, виртуални. Те варират от език към език и от логика към логика – не са специални структури, отразяващи формата на света.

Езикът извън света няма същата форма като езика.

В *Трактата* опозицията 'казване–показване' не прави разлика между логика (форма на езика) и форма на света. Формата на света 'се показва' чрез формата на езика. Но не е така – формата на езика е съвсем различна от формата на възприятията свят.

Къде намирате тук една 'форма на света'? В изказванията аз не я намирам (освен в най-неопределеното S–V–O, S–O–V). И все пак съм напълно сигурен, че индианецът и аз виждаме едно и също нещо. Тя се показва, но не в речта, а във виждането. Формата е в това, че и индианецът, и аз ще видим облак в небето.

Ако се концентрираме в чистото виждане без познаване на небето и облака, картината няма как да се промени. Ще се види същото, само че няма да се знае 'какво е'. Някои думи решават 'какво има в света' и бебетата разбират, че това го има като отделно нещо едва като научат думата: 'дай' 'на' 'мое', 'искам', 'ръка', 'око', 'крак'... Когато отидем в съвсем чужда култура или даже на друга планета, и не знаем за нещо какво е, това няма да отслаби нашето *сетивно възприятие*.

Това, което тук наричам 'форма на света' е споделено човешко сетивно възприятие. То е 'неизказуемо', не говори, не може да се реконструира еднозначно, да се възпроизведе в езика. Местният език служи само да кодира и *сподели* възприеманото от индивидите помежду им, както и техните визии, планове, искания, предложения, заповеди... Само сходният опит в природата и една и съща култура прави личните впечатления и проекти споделими.

„Колко е дълъг един метър?“

На този въпрос отговорът е извън езика. В Париж има еталон за метър от сплав, която се влияе минимално от температура и налягане, а и тези фактори са под контрол в мястото, където се пази еталона.

Метърът няма определена дължина извън мерната единица, която сам той представлява като единица. И все пак метърът е определен на сетивно ниво и именно чрез това той е еталон: другите метри се равняват по него чисто сетивно и само поради това могат да се проверяват.

Десетката е случайна, както показах и в *De-cogito* (§§436–437). 'Десет' като *категориално* число, организиращо числовите системи в Китай, арабската математика, Гърция и съвременната математика, е *случайно*.

Да напишем: 1 2 3 4 5 6 10 11 12 13 14 15 16 20 21 22 23 24 25 26 30... 60 100. Десетичната система съвсем без проблеми може да се смени със седмична, като използваме знака '10' за числото 7. Тогава '10' ще значи 7, '100' – 70, а '1000' – 700. Разбира се, трябва да отстраним цифрите 7, 8, 9 като напълно излишни и за да не се обърка представата ни. Все едно че никога не са съществували.

Какво се получава тогава? Няма числа 70, 700, 80, 800, 90, 900 и т. н. Оказва се, че числата са просто знаци.

А какво става в света? Променя ли се нещо в самия свят? Оказва ли се, че самите количества са зависими от числата? В перцепцията това не променя броя на кибритените клечки в кутията или на пръстите на ръцете ми. Не променя и парите, които имам в банковата сметка. Това е така, защото същото количество обекти в света ще се означават с по-голямо число.

Но ние съвсем не можем да преброим всяко количество в света. Остава изчислението. А в изчислението се използват знаците. В необозримо големите количества и множества числото ще е единственото, което имаме в света като количество. Така ще бъде и относно изкуствените числа, които не могат да се представят като брой обекти.

Впрочем, такава ситуация е налице в двоичния език, с цифрите 0 и 1.

Нашият мисловен експеримент има за резултат:

Десетката и двойката са случайни. Метърът е случаен. Но и метърът, и количеството клечки са определени на сетивно ниво, даже въпреки че не можем да ги определим.

Реално няма обекти, които да съответстват на думите.

Името и предикацията са виртуални. Носим се към остров Парос. Виждам голям остров вляво от кораба напред. „Може би това е Парос“? – питам се. Оказва се, че не съм прав. Но няма нищо в острова, което да говори за или против 'Парос'. Осъзнавам, че 'Парос'

съществува само в мисловния и знаковия, в културния свят. В природата няма 'Парос' и няма как да има. Няма даже 'е' и 'това'. „Това–е–Парос“ е виртуална, измислена реалност.

Който казва: „Аз съм Стоян“, не се идентифицира със 'Стоян', иначе нямаше да присъединява името към 'аза' си. С това се разкрива виртуалността на субект-предикатната форма.